

1930-YILLARDA O‘ZBEKISTON DAVRIY MATBUOTIDA TA’LIM TIZIMINING MAFKURALASHTIRILISHI VA SIYOSIY NAZORATNING KUCHAYISHI

Azizjon Botir o‘g‘li Muxtorov

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand

Davlat Universiteti tayanch doktoranti

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1425-6074>

e-mail: azizjonmuxtorov74@gmail.com

1. Annotatsiya. Mazkur maqolada 1930-yillarda O‘zbekiston ta’lim tizimining mafkuraviy yo‘naltirilishi va bu jarayonning davriy matbuotda aks etishi tarixiy-manbashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Davrning umumiy siyosiy, adabiy-ma’rifiy hamda maxsus pedagogik nashrlari asosida maktab va ta’lim muassasalariga qo‘yilgan siyosiy talablarning o‘zgarishi, o‘qituvchi faoliyatining kasbiy mezonlar bilan bir qatorda mafkuraviy talablar asosida baholanishi, darslik va o‘quv dasturlari ustidan nazoratning kuchayishi hamda matbuotning ta’lim sohasidagi tanqidiy-nazorat funksiyasi o‘rganiladi. 1920-yillar oxiri va 1930-yillar davomida nashrlar mazmunidagi o‘zgarishlarni qiyoslash ta’lim haqidagi matbuot diskursining ma’rifiy-tashkiliy masalalardan tobora siyosiy-mafkuraviy mezonlarga siljiganini ko‘rsatadi. Xususan, 1930-yilgi *Alanga* materiallarida ayrim ta’lim muassasalari, o‘quv rejalari va darsliklar siyosiy kurash doirasida baholangan bo‘lsa, 1933-yilgi *Inqilobchi sharqda* marksizm-leninizm, partiya siyosati va sinfiy kurashga oid materiallarning salmog‘i keskin oshgan. 1935-yilgi *Guliston* hamda 1936–1937-yillardagi maxsus pedagogik nashrlarda esa ta’lim, siyosiy tarbiya, tarix darsligi, pedagog faoliyati va davlat nazorati o‘rtasidagi bog‘liqlik yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.

Kalit soʻzlar: Oʻzbekiston, 1930-yillar, davriy matbuot, xalq taʼlimi, maktab, mafkuralashtirish, siyosiy nazorat, kommunistik tarbiya, pedagog kadrlar, darslik, oʻquv dasturi, marksizm-leninizm, *Alanga*, *Inqilobchi sharq*, *Guliston*, *Sovet pedagogikasi*.

2. Kirish va mavzuning dolzarbligi. 1930-yillar Oʻzbekiston taʼlim tarixida maktablar tarmogʻining kengayishi va pedagog kadrlar tayyorlash bilan bir qatorda, taʼlim mazmunining markazlashtirilishi, pedagog faoliyatining siyosiy mezonlar asosida baholanishi hamda darslik va oʻquv dasturlari ustidan nazoratning kuchayishi bilan tavsiflanadi. Biroq bu jarayon 1930-yillarda birdan yuzaga kelmagan. 1920-yillar oxiridayoq pedagogik va maʼrifiy matbuot siyosiy tarbiya vazifasini bajara boshlagan edi. Masalan, *Inqilobchi sharq*ning 1929-yilgi sonida taʼlim-tarbiya, til va imlo, yangi alifbo, xalq adabiyoti, xotin-qizlar va yoshlar masalalari yagona maʼrifiy maydonda yoritilgan boʻlsa, 1933-yilgi sonida marksizm, Lenin va Stalin asarlari, partiya plenumlari hamda sinfiy kurashga oid materiallar asosiy oʻringa chiqqan.¹ Bu qiyos 1930-yillar boshida maʼrifiy diskursning siyosiy-mafkuraviy yoʻnalishga keskinroq boʻysundirilganini koʻrsatadi.

Taʼlim tizimining oʻzi ham siyosiy baholash obyektiga aylanganini 1930-yilgi *Alanga* materiallari yaqqol koʻrsatadi. N. Muhiddinovning “Milliy ittihadchilar”ning madaniy frontdagi ishlari” maqolasida Bilim yurti, Buxoro va Lenin nomidagi maktablar, Toshkent va Fargʻonadagi taʼlim-tarbiya texnikumlari hamda pedagogiya akademiyasi siyosiy kurash maydoni sifatida tasvirlanadi. Muallif ayrim oʻquv rejalari, dasturlar va darsliklarni siyosiy hamda diniy qarashlarni tarqatishda ayblaydi; hatto maktab kutubxonasidagi adabiyotlar ham mafkuraviy mezonlar asosida baholanadi.² Ushbu ayblovlarni tarixiy fakt sifatida qabul qilish emas, balki 1930-yillar boshida taʼlim

¹ *Inqilobchi sharq*. – 1929. – № 2. – Mundarija; *Inqilobchi sharq*. – 1933. – № 1–2. – B. 1, mundarija.

² Muhiddinov N. “Milliy ittihadchilar”ning madaniy frontdagi ishlari // *Alanga*. – 1930. – № 7–8. – B. 13–21.

muassasasi, dastur, darslik va kitob fondini baholash tilining siyosiylashganini ko'rsatuvchi zamondosh manba sifatida tahlil qilish muhimdir.

1930-yillarning ikkinchi yarmidagi maxsus pedagogik matbuot ushbu jarayonning yanada institutsional tus olganini ko'rsatadi. 1936-yilgi *Politexnik maktab va pedagogikada* tarixni fakt va xronologiya asosida o'qitish, o'qituvchilarning shaxsiy darajalari, ish haqi va malakasini tartibga solish masalalari muhim o'rin egallagan bo'lsa, 1937-yilgi *Sovet pedagogikasida* Stalin Konstitutsiyasini o'qitish, siyosiy hushyorlik, attestatsiya, nazorat imtihonlari va yagona tarix darsligi kabi masalalar oldingi o'ringa chiqdi.³ Ayniqsa, 1936-yilda "Maktablarimizda tarix darsi" maqolasining chop etilishi hamda SSSR va yangi tarix darsliklari konspektlarining Stalin, Jdanov va Kirov mulohazalari bilan birga berilishi maktabdagi tarixiy bilim mazmuni davlat siyosatining bevosita nazorat obyekti ga aylanganini ko'rsatadi.⁴

Shu sababli 1930-yillar O'zbekiston ta'lim tarixini faqat maktablar va o'quvchilar sonining o'sishi bilan baholash yetarli emas. Davriy matbuot bir tomondan maktab, pedagog, darslik va ta'lim boshqaruviga oid konkret ma'lumotlarni saqlagan bo'lsa, ikkinchi tomondan davlat tomonidan qanday pedagogik va siyosiy me'yorlar maqbul deb belgilanganini ham aks ettiradi. Hatto 1937-yilgi *Sovet pedagogikasida* ta'limning rasmiy yutuqlari bilan bir qatorda maktabdan tashqarida qolgan bolalar, savodsizlik, past o'zlashtirish, attestatsiyadagi muammolar va maorif boshqaruvidagi kamchiliklar ham qayd etilgan; ayni paytda ularning bir qismi davrga xos siyosiy ayblovlar orqali izohlangan.⁵ Demak, mavzuning dolzarbligi davriy matbuotni bir vaqtning o'zida faktografik, normativ va mafkuraviy manba sifatida tahlil qilish orqali 1930-yillarda ta'limning markazlashtirilishi, standartlashtirilishi va siyosiy nazorat mexanizmlarining kuchayishini aniqlash zarurati bilan belgilanadi.

³ *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1–4; *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – № 1–4.

⁴ "Maktablarimizda tarix darsi" // *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1. – B. 25–27; "SSSR Xalq komissarlari soveti va VKP(b) Markazqo'mida"; I. Stalin, A. Jdanov, S. Kirovning darslik konspektlari haqidagi mulohazalari // *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1. – B. 28–33.

⁵ *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – № 1–4.

3. Manbalar va tadqiqot metodlari. Tadqiqotning asosiy manbaviy bazasini 1930-yillarda O‘zbekistonda nashr etilgan umumiy siyosiy, adabiy-ma’rifiy, bolalar-yoshlar hamda maxsus pedagogik davriy nashrlar tashkil etadi. N. Muhiddinov maqolasida ta’lim muassasalari “madaniy front”dagi siyosiy kurash makoni sifatida tasvirlangan.⁶ Adabiy-ma’rifiy matbuot ta’lim atrofidagi kengroq mafkuraviy muhitni aniqlashda qo‘llanildi. *Qurilishning* 1931–1932-yilgi sonlarida adabiyot, yoshlar tarbiyasi, yangi alifbo va til siyosati ta’lim bilan uzviy bog‘langan. S. Barahimiy “Til–termin masalalari” maqolasida terminologiyani I–II bosqich va oliy maktab ehtiyojlari bilan bog‘lab, besh yillik lug‘at tuzish dasturini ilgari surgan hamda tilning “sinf mafkurasi”ga xizmat qilishi haqidagi qarashni bayon qilgan.⁷ *Inqilobchi sharqning* 1929 va 1933-yilgi sonlari esa qiyosiy manba sifatida olindi: 1929-yilda ta’lim, til, yangi alifbo, xotin-qizlar va yoshlar mavzulari keng ma’rifiy doirada berilgan bo‘lsa, 1933-yilga kelib marksizm, partiya siyosati va sinfiy kurash mavzulari ustunlashgan.⁸

1935–1937-yillardagi *Guliston* matnli va vizual manba sifatida jalb qilindi. Jurnal maktab va oliy ta’lim bilan bir qatorda texnikum, laboratoriya, kutubxona, kasbiy tayyorgarlik va maktabgacha tarbiya muassasalarini ham yoritgan. Masalan, 1935-yilda O‘zbekiston davlat universitetidagi auditoriya va laboratoriya mashg‘ulotlari hamda talabalarning amaliy faoliyati fotoocherklar orqali aks ettirilgan; 1937-yilda esa “eski” va “yangi” maktabning qiyosiy tasviri, laboratoriya va bolalar yaslisi kabi obrazlardan foydalanilgan.⁹ Shu bois jurnal matn, statistika va fotografik reprezentatsiyani birlashtiruvchi kompleks tarixiy manba sifatida tahlil qilindi. Tadqiqotning tayanch manbalari 1936-yilgi *Politexnik maktab va pedagogika* hamda 1937-yilgi *Sovet pedagogikasi* jurnallaridir. 1936-yilgi nashrda tarix ta’limi, pedagog

⁶ Muhiddinov N. “Milliy ittihodchilar”ning madaniy frontdagi ishlari // *Alanga*. – 1930. – № 7–8. – B. 13–21.

⁷ Barahimiy S. “Til–termin masalalari” // *Qurilish*. – 1931. – № 3. – B. 28.

⁸ *Inqilobchi sharq*. – 1929. – № 2. – Mundarija; *Inqilobchi sharq*. – 1933. – № 1–2. – B. 1, mundarija.

⁹ “O‘zbekiston davlat universiteti”ga bag‘ishlangan material // *Guliston*. – 1935. – № 2. – B. 16; “Universitet ishda” // *Guliston*. – 1935. – № 2. – B. 17; *Guliston*. – 1937. – № 8–9. – B. 29–30, 47.

kadrlar malakasi, shaxsiy darajalar, ish haqi va metodika bilan bir qatorda partiya-hukumat qarorlari keng o‘rin olgan. “Maktablarimizda tarix darsi” maqolasi 25–27-betlarda, tarix darsliklari konspektlari yuzasidan Stalin, Jdanov va Kirov mulohazalari esa 28–33-betlarda berilgan.¹⁰ 1937-yilgi *Sovet pedagogikasida* esa Konstitutsiyani o‘qitish, siyosiy hushyorlik, attestatsiya, nazorat imtihonlari va yagona tarix darsligi masalalari kuchaygan; 1936-yildagi 4 000–4 050 nusxalik tirajning 1937-yilda 7 000 nusxaga ko‘tarilishi maxsus pedagogik matbuotning tarqatish ko‘lami ham ortganini ko‘rsatadi.¹¹ Davriy matbuot ma‘lumotlari retrospektiv bibliografik ko‘rsatkichlar bilan ham qiyoslandi. *Sovet O‘zbekistoni kitobining* 1932–1935-yillarga oid jildida 1932-yilda xalq maorifi uchun birlashtirilgan hisobot blankalarini to‘ldirishga bag‘ishlangan 87 betlik, o‘zbek va rus tillaridagi 10 ming nusxali yo‘riqnoma qayd etilgan. Bu hol maktab va maorif muassasalarining standart statistik hisobot tizimiga tortilganini ko‘rsatadi. Shu bibliografiyada 1935-yilda oliy pedagogik o‘quv yurtlari uchun M. M. Pistrakning 458 betlik “Pedagogika” darsligi ham qayd etilgan.¹² 1936–1940-yillar ko‘rsatkichida esa sinflar bo‘yicha standart darsliklarning katta tirajlarda nashr qilinishi qayd etilishi ta’lim mazmunining nashriy jihatdan ham unifikatsiyalashganini ko‘rsatadi.

Tadqiqotda tarixiylik, muammoviy-xronologik, qiyosiy-tarixiy, manbashunoslik va kontent-tahlil usullari qo‘llanildi. Xronologik-qiyosiy yondashuv 1929–1937-yillar oralig‘ida matbuot diskursidagi o‘zgarishni, kontent-tahlil esa “sinfiy”, “partiyaviy”, “kommunistik tarbiya”, “siyosiy hushyorlik”, “attestatsiya”, “nazorat”, “darslik” va “programma” kabi kategoriyalarning funksiyasini aniqlashga xizmat qildi. Manbashunoslik tahlilida esa davr matbuotidagi “millatchi”, “aksilinqilobchi”, “sinfiy

¹⁰ “Maktablarimizda tarix darsi” // *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1. – B. 25–27; “SSSR Xalq komissarlari soveti va VKP(b) Markazqo‘mida”; I. Stalin, A. Jdanov, S. Kirovning darslik konspektlari haqidagi mulohazalari // *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1. – B. 28–33.

¹¹ *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1–4; *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – № 1–4.

¹² *Sovet O‘zbekistoni kitobi (1932–1935 yy.): bibliografik ko‘rsatkich*. – Toshkent, 1979. – B. 468–470.

dushman” kabi siyosiy yorliqlar tarixiy fakt sifatida emas, manbaning siyosiy leksikasi va baholash mexanizmi sifatida talqin qilindi. Statistik xabar, tahririy maqola, rasmiy qaror, pedagogik tajriba va foto-materiallarning axborot imkoniyatlari alohida baholanib, shu tariqa davriy matbuotdan ham faktografik, ham normativ-mafkuraviy manba sifatida foydalanildi.

4. Asosiy qism. 1930-yillar boshiga kelib ta’lim masalalarining davriy matbuotdagi talqini 1920-yillardagi ma’rifiy-tashkiliy yo’nalishdan tobora siyosiy-mafkuraviy mazmunga siljidi. Bu o’zgarish *Inqilobchi sharq* jurnalining 1929 va 1933-yilgi sonlarini qiyoslashda ayniqsa yaqqol ko’rinadi. 1929-yilgi sonda ta’lim-tarbiya, til va imlo, yangi alifbo, yoshlar va xotin-qizlar masalalari keng ma’rifiy doirada yoritilgan bo’lsa, 1933-yilda jurnal mazmunida marksizm, Lenin va Stalin asarlari, partiya plenumlari, sinfiy kurash va siyosiy safarbarlikka oid materiallar ustun mavqega chiqdi.¹³ Bu o’zgarish nashrning institutsional maqomida ham ko’rindi: 1933-yilga kelib jurnal O’zbekiston Kommunistik partiyasi Markaziy Qo’mitasining madaniy-targ’ibot bo’limi bilan bog’langan siyosiy-ommaviy nashr sifatida faoliyat yuritgan. Mazkur tendensiya *Qurilish* jurnalida ham seziladi. 1931–1932-yillardagi sonlarda “proletar”, “sinfiy”, “partiyaviylik”, “bolshevizm” va “mafkuraviy kurash” singari tushunchalarning muntazam ishlatilishi adabiyot, til va tarbiya masalalarini ham siyosiy mezonlar asosida baholashga xizmat qilgan.¹⁴

1930-yillarda ta’lim mazmunining mafkuraviy yo’naltirilishi faqat siyosiy fanlar doirasi bilan cheklanmagan. *Inqilobchi sharq*ning 1933-yilgi sonida marksizmning falsafiy, iqtisodiy va sinfiy kurashga oid asoslari ommaviy auditoriyaga tushuntirilgan, Lenin va Stalin asarlari hamda siyosiy nutqlari nazariy yo’l-yo’riq sifatida taqdim etilgan.¹⁵ Shu tariqa davriy matbuot

¹³ *Inqilobchi sharq*. – Toshkent–Saku, 1929. – № 2. – Mundarija; *Inqilobchi sharq*. – Toshkent, 1933. – № 1–2. – B. 1, mundarija.

¹⁴ *Qurilish*. – 1931. – № 1–2; 1932. – № 1. – B. 1–20; Barahimiy S. “Til–termin masalalari” // *Qurilish*. – 1931. – № 3. – B. 28.

¹⁵ *Inqilobchi sharq*. – 1933. – № 1–2. – marksizm, Lenin va Stalin asarlariga oid materiallar.

maktabdan tashqaridagi siyosiy ta'limning ham muhim vositasiga aylangan. Ta'lim va mafkuraning o'zaro bog'lanishi *Guliston* jurnalida ham kuzatiladi. 1935-yilgi 2-sonda O'zbekistonning siyosiy taraqqiyoti, markscha-lenincha ta'limot va Stalin obraziga sadoqat savod, kasb va yangi ijtimoiy imkoniyatlar bilan bir diskursda talqin qilingan.¹⁶ Bu holat o'quvchi va talabaning kasbiy shakllanishi bilan siyosiy identifikatsiya o'rtasidagi bog'liqlik matbuot orqali mustahkamlanganini ko'rsatadi. 1930-yillarda pedagog faoliyatini baholashda kasbiy tayyorgarlik bilan bir qatorda siyosiy mezonlarning ham ahamiyati ortdi.

1936–1937-yillardagi maxsus pedagogik matbuotni qiyoslashda bu jarayon aniq ko'rinadi: 1936-yilda o'qituvchining malakasi, ish haqi, shaxsiy darajasi va metodik tayyorgarligi muhim mavzu bo'lgan bo'lsa, 1937-yilda siyosiy hushyorlik, attestatsiya, nazorat imtihonlari va Konstitutsiyani o'qitish masalalari kuchaydi. Manbalarda 1936-yildagi pedagog obrazi ko'proq kasbiy daraja va moddiy rag'bat bilan bog'langan bo'lsa, 1937-yilda u “siyosiy hushyor” va attestatsiyadan o'tuvchi tarbiyachi sifatida shakllantirilgani ko'rinadi.¹⁷ Bu nazorat keng ko'lamli kadrlar tizimi bilan bog'liq edi. *Sovet pedagogikasi* materiallarida o'qituvchilarni attestatsiyadan o'tkazish, malaka oshirish va kasbiy saralash davlat belgilagan mezonlar asosida olib borilgani aks etadi. Jurnal 1937-yilda 23 600 o'qituvchi mavjudligini qayd etib, ularning katta qismi turli shakllarda qayta tayyorlash va malaka oshirishga jalb qilinganini ko'rsatadi.¹⁸

Davriy matbuot 1930-yillarda faqat siyosiy ko'rsatmalarni yetkazuvchi vosita emas, balki ta'lim va madaniyat sohalaridagi faoliyatni jamoatchilik nazoratiga tortuvchi mexanizm sifatida ham ishlatilgan. *Alanga* jurnalidagi S. Haydarovanning “Muxbirlar kengashining yakuni” maqolasida ishchi-dehqon

¹⁶ “Jubiley aldidan”; Avdeyenko A. “Necun men Stalinni alqishlayman” // *Guliston*. – 1935. – № 2. – B. 1–6.

¹⁷ *Politeknik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1–4; *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – tegishli sonlar.

¹⁸ *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – o'qituvchilar tayyorlash, attestatsiya va malaka oshirishga oid materiallar.

muxbirlarining mahalliy kamchiliklarni aniqlashi, mansabdorlar faoliyatini tanqid qilishi va tahririyatlarga ma'lumot yetkazishi zarurligi alohida ta'kidlangan.¹⁹ Bu model matbuot orqali "quyidan nazorat"ni siyosiy safarbarlik bilan birlashtirgan. Shu bilan birga, tanqidning siyosiy chegaralari ham keskinlashdi. *Alanganing* 1930-yilgi sonlarida maktab, texnikum va pedagogik muassasalardagi ayrim faoliyat "milliy ittihadchilik", "millatchilik" yoki diniy ta'sir kabi siyosiy kategoriyalar orqali baholangan.²⁰ Bunday materiallar tarixiy ayblovlarning xolis tasdig'i emas, balki ta'lim sohasini nazorat qilishda siyosiy yorliqlash qanday ishlaganini ko'rsatuvchi manba sifatida muhimdir.

Maxsus pedagogik matbuotda siyosiy talablar bevosita maktab boshqaruvi va dars jarayoniga tatbiq etilgan. 1937-yilgi *Sovet pedagogikasining* 47 materialidan 2-sonning dastlabki 26 beti siyosiy ma'ruzalarga, 3-sonning deyarli butun hajmi esa SSSR tarixi darsligi va uni o'qitish metodikasiga ajratilgani pedagogik nashrning siyosiy kampaniyalar bilan qanchalik yaqin uyg'unlashganini ko'rsatadi.²¹ Shunday qilib, umumiy matbuot siyosiy-mafkuraviy me'yorlarni keng auditoriyaga tarqatgan bo'lsa, maxsus pedagogik nashrlar ushbu me'yorlarni o'qituvchi, maktab boshqaruvi, darslik va metodik amaliyotga konkret tarzda ko'chirish vazifasini bajargan.

5. Natijalar va tarixiy interpretatsiya. Tahlil qilingan davriy matbuot materiallari 1930-yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida mafkuraviy va siyosiy nazoratning bir yo'nalishda emas, bir necha o'zaro bog'liq mexanizmlar orqali kuchayganini ko'rsatadi. Birinchi navbatda, ta'limga oid matbuot diskursining o'zi o'zgardi. 1920-yillar oxirida ma'rifiy, til, savodxonlik va pedagogik masalalar nisbatan kengroq mavzular doirasida yoritilgan bo'lsa, 1930-yillar boshidan boshlab partiyaviylik, sinfiy kurash, siyosiy sadoqat va "madaniy

¹⁹ Haydarova S. "Muxbirlar kengashining yakuni" // *Alanga*. – Samarqand, 1930. – № 1. – B. 4.

²⁰ Muhiddinov N. "Milliy ittihadchilar"ning madaniy frontdagi ishlari" // *Alanga*. – 1930. – № 7–8. – B. 13–21.

²¹ *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – № 2–3.

front” tushunchalari ta’limni baholash mezonlariga tobora chuqur kirib bordi. *Inqilobchi sharq*ning 1929 va 1933-yilgi sonlari orasidagi mazmuniy farq bu siljishning eng aniq ko‘rinishlaridan biridir.²²

Ikkinchi muhim natija shundaki, mafkuralashtirish faqat siyosiy mazmundagi alohida maqolalar bilan cheklanmagan. U maktabdagi bilimning mazmuni, darslik, o‘quv dasturi, tarixiy voqea va shaxslarni talqin qilish usullarigacha kirib bordi. *Alangada* ayrim dastur va darsliklarning siyosiy mezonlar asosida tanqid qilinishi, 1936-yilgi maxsus pedagogik matbuotda esa tarix darsligi va tarixiy davrlashtirish masalalarining yuqori siyosiy darajada muhokama qilinishi o‘quv mazmuni ustidan markazlashgan nazoratning kuchayganidan dalolat beradi.²³

Uchinchi natija pedagog shaxsining maqomi bilan bog‘liq. 1930-yillarning ikkinchi yarmiga kelib o‘qituvchidan faqat metodik tayyorgarlik va fan bilimiga ega bo‘lish emas, balki siyosiy jihatdan ishonchli, davlat belgilagan tarbiyaviy vazifalarni bajara oladigan va nazorat mexanizmlariga mos faoliyat yuritadigan xodim bo‘lish ham talab qilindi. 1936–1937-yillardagi pedagogik matbuotni qiyoslashda attestatsiya, nazorat imtihonlari va “siyosiy hushyorlik” masalalarining kuchayishi aynan shu transformatsiyani ko‘rsatadi.²⁴

To‘rtinchi natija shundan iboratki, davriy matbuot bu jarayonda faqat targ‘ibot vositasi sifatida emas, balki nazorat mexanizmi sifatida ham faoliyat yuritgan. Ishchi-dehqon muxbirlari, tanqidiy materiallar, maktab va muassasalardagi “kamchiliklar”ni ochib berishga qaratilgan maqolalar jamoatchilik nazoratining siyosiylashtirilgan shaklini yuzaga keltirdi. Biroq bu nazorat neytral professional tanqid bilan cheklanmagan; ayrim hollarda

²² *Inqilobchi sharq*. – Toshkent–Saku, 1929. – № 2. – Mundarija; *Inqilobchi sharq*. – Toshkent, 1933. – № 1–2. – B. 1

²³ Muhiddinov N. “Milliy ittihadchilar”ning madaniy frontdagi ishlari // *Alanga*. – 1930. – № 7–8. – B. 13–21; “Maktablarimizda tarix darsi” va tarix darsliklariga oid materiallar // *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1, tegishli betlar.

²⁴ *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1–4; *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – tegishli sonlar.

pedagogik va tashkiliy kamchiliklar siyosiy ayblovlar bilan birlashtirildi. Shu sababli 1930-yillar matbuotidagi tanqidni faqat “kamchiliklarni bartaraf etish” mexanizmi sifatida emas, balki siyosiy intizom va maqbul xulq me’yorlarini belgilash vositasi sifatida ham baholash lozim.²⁵

Beshinchi natija umumiy va maxsus nashrlar o’rtasidagi funksional farq bilan bog’liq. *Guliston, Qurilish, Alanga* va *Inqilobchi sharq* singari nashrlar ta’limni kengroq sotsialistik qurilish, siyosiy sadoqat, mehnat va yangi ijtimoiy turmush bilan bog’lab talqin qilgan bo’lsa, *Politexnik maktab va pedagogika* hamda *Sovet pedagogikasi* bu umumiy mafkuraviy talablarni dars, dastur, o’qituvchi, attestatsiya, imtihon va maktab boshqaruvi darajasiga konkretlashtirgan. 1937-yilgi *Sovet pedagogikasining* ayrim sonlarida siyosiy ma’ruzalar va tarix darsligiga bag’ishlangan materiallarning juda katta ulushni egallashi maxsus pedagogik nashrlarning siyosiy kampaniyalarni maktab amaliyotiga olib kiruvchi vositaga aylanganini ko’rsatadi.²⁶

Shu asosda 1930-yillardagi ta’lim tizimini faqat “mafkuraviylashgan ta’lim” degan umumiy formula bilan izohlash yetarli emas. Manbalar ko’rsatishicha, bu jarayon kamida uch darajada kechgan: birinchidan, diskursiv darajada — ta’lim haqidagi tilda siyosiy va sinfiy mezonlarning ustunlashuvi; ikkinchidan, mazmuniy darajada — darslik, dastur va o’quv fanlarining siyosiy standartlashtirilishi; uchinchidan, institutsional darajada — o’qituvchi, maktab va ta’lim boshqaruvining attestatsiya, tekshiruv, hisobot va matbuot orqali nazorat qilinishi. Ta’limga oid bibliografik repertuarning 1920-yillardagi “savod–maorif–muallim” modelidan 1930-yillardagi “dastur–sinf–fan–darslik–metodika–nazorat” modeliga o’tishi ham ushbu institutsional o’zgarishni tasdiqlaydi.²⁷

²⁵ Haydarova S. “Muxbirlar kengashining yakuni” // *Alanga*. – Samarqand, 1930. – № 1. – B. 4; Muhiddinov N. “Milliy ittihadchilar”ning madaniy frontdagi ishlari” // *Alanga*. – 1930. – № 7–8. – B. 13–21.

²⁶ *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – № 2–3.

²⁷ *Sovet O‘zbekistoni kitobi* (1930–1931 yy.). – Toshkent, 1978; *Sovet O‘zbekistoni kitobi* (1932–1935 yy.). – Toshkent, 1979; *Sovet O‘zbekistoni kitobi* (1936–1940 yy.). – Toshkent, 1980.

6. Xulosa. Tadqiqot natijalari 1930-yillarda O‘zbekiston ta’lim tizimining mafkuraviy yo‘naltirilishi bosqichma-bosqich institutsional tus olganini ko‘rsatadi. 1930-yillar boshidagi *Alanga*, *Qurilish* va *Inqilobchi sharq* materiallarida ta’lim “madaniy front”, “sinfiylik” va “partiyaviylik” mezonlari asosida talqin qilingan bo‘lsa, o‘n yillikning ikkinchi yarmida bu talablar bevosita maktab boshqaruvi, pedagog faoliyati, darslik, dastur va o‘quv fanlari mazmuniga ko‘chirildi. Ayniqsa, 1936-yilgi *Politexnik maktab va pedagogika* hamda 1937-yilgi *Sovet pedagogikasida tarix ta’limi*, yagona darslik, o‘qituvchilar attestatsiyasi, nazorat imtihonlari va siyosiy hushyorlik masalalarining bir tizimda yoritilishi ta’lim ustidan ma’muriy va mafkuraviy nazoratning kuchayganini ko‘rsatadi.

Shu tariqa, davriy matbuot faqat ta’limdagi o‘zgarishlarni qayd etuvchi manba bo‘lib qolmay, siyosiy me’yorlarni ommalashtirish, pedagog va ta’lim muassasalarini baholash hamda davlat belgilagan ta’lim mazmunini amaliyotga singdirish vositasi sifatida ham faoliyat yuritdi. Umumiy siyosiy va adabiy-ma’rifiy nashrlar mafkuraviy qarashlarni keng auditoriyaga yetkazgan bo‘lsa, maxsus pedagogik jurnallar ularni maktab, dars, o‘qituvchi va darslik darajasida konkretlashtirdi. Demak, 1930-yillar O‘zbekiston ta’lim tarixini ta’limning markazlashtirilishi, mazmuniy standartlashtirilishi va siyosiy-mafkuraviy nazoratning chuqurlashuvi davri sifatida baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muhiddinov N. “Milliy ittihadchilar”ning madaniy frontdagi ishlari // *Alanga*. – 1930. – № 7–8. – B. 13–21.
2. Barahimiy S. Til–termin masalalari // *Qurilish*. – 1931. – № 3. – B. 28.
3. Saraf Xo‘jayev. Yosh yozuvchilarga tarbiya berishga ahamiyat berilsin // *Qurilish*. – 1931. – № 1–2. – B. 25–26.

4. Alimjonov. Yangi alifbega ko'chish ishida yutuqlarimiz // *Qurilish*. – 1931. – № 3. – B. 62–64.
5. *Inqilobchi sharq*. – 1929. – № 2.
6. *Inqilobchi sharq*. – 1933. – № 1–2.
7. “Jubiley aldidan”; Avdeyenko A. Necun men Stalinni alqishlayman // *Guliston*. – 1935. – № 2. – B. 1–6.
8. O'zbekiston davlat universitetiga bag'ishlangan material // *Guliston*. – 1935. – № 2. – B. 16.
9. Salimov. 10 jasari bola jatqan maktab // *Guliston*. – 1935. – № 3. – B. 19.
10. Zufarov S. Lingvistika to'g'risida (Til ilmi) // *Guliston*. – 1935. – № 3. – B. 30–31.
11. Maktablarimizda tarix darsi // *Politexnik maktab va pedagogika*. – 1936. – № 1. – B. 25–27.
12. *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – № 1–4.
13. Yo'ldosh J. Stalinca Konstitutsijadan ta'lim beris to'g'risida // *Sovet pedagogikasi*. – 1937. – № 1. – B. 11–12.
14. *Sovet O'zbekistoni kitobi (1932–1935 yy.): bibliografik ko'rsatkich*. – Toshkent: O'zbekiston SSR Davlat kitob palatasi, 1979. – B. 468–470.
15. *Sovet O'zbekistoni kitobi (1936–1940 yy.): bibliografik ko'rsatkich*. – Toshkent: O'zbekiston SSR Davlat kitob palatasi, 1980.

